

MUZEY FONDLARINI HUJJATLASHTIRISH JARAYONLARINI RAQAMLASHTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i07.008>

Amanxodjayeva Gulnora Nigmatdjanovna
amanxodjayeva@mail.ru
Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada muzey fondlarini hujjatlashtirish jarayonlarini raqamlashtirishning zamonaviy tendensiyalari, jahon tajribalari va O'zbekistondagi holati tahlil qilinadi. Shuningdek, muzey ishida hujjatlashtirish va hisobga olish ishlari kolleksiyalar ustida ish olib borishda ko'plab qulayliklar yaratilishi masalalari yoritiladi. Maqolada raqamlashtirish jarayonlarining muzey kolleksiyalarini saqlash, tizimlashtirish, ulardan samarali foydalanish hamda ilmiy tadqiqotlar olib borish imkoniyatlarini kengaytirishdagi o'rni asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: muzey kolleksiyalari, muzey fondi, raqamlashtirish, hujjatlashtirish, tizimlashtirish, zamonaviy tendensiyalar, hisobga olish, jahon tajribasi

MODERN TRENDS IN DIGITALIZATION OF MUSEUM HOLDINGS DOCUMENTATION PROCESSES

Amankhodjayeva Gulnora Nigmatdjanovna
amankhodjayeva@mail.ru
National Institute of Art and Design named after Kamoliddin Behzod

Abstract: This article analyzes contemporary trends, global practices and the current situation in Uzbekistan regarding the digitalization of museum collection documentation processes. It also highlights how documentation and record-keeping facilitate the management of museum collections. Furthermore, the article substantiates the role of digitization in preserving and systematizing museum collections, enabling their effective use, and expanding opportunities for scientific research.

Keywords: museum collections, museum fund, digitalization, documentation, systematization, contemporary trends, inventory management, international experience

Muzey faoliyatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri fondlarni komplektlash jarayoni bo‘lib, aynan ushbu jarayon natijasida muzeyning ilmiy-manbashunoslik bazasi shakllanadi. Fondlarni komplektlash tarixiy, madaniy va badiiy ahamiyatga ega bo‘lgan moddiy hamda nomoddiy meros obyektlarini aniqlash, tanlash, hujjatlashtirish va muzey fondiga qabul qilishni o‘z ichiga oluvchi uzluksiz ilmiy-amaliy jarayondir. Shu jihatdan komplektlash muzeyning ilmiy-tadqiqot, ekspozitsiya, ta‘lim va madaniy-ma‘rifiy faoliyatining asosini tashkil etadi hamda madaniy merosni kelajak avlodlarga yetkazishning muhim vositasi hisoblanadi⁸.

Zamonaviy muzeyshunoslik nazariyasiga ko‘ra, fondlarni komplektlash jarayoni faqat eksponatlarni yig‘ish bilan cheklanmaydi. U muzey kolleksiyalarini ilmiy konsepsiya asosida shakllantirish, ularning tarixiy, ilmiy va madaniy qiymatini baholash hamda uzoq muddatli saqlash strategiyasini ishlab chiqishni ham qamrab oladi. Shu sababli XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab “fondlarni komplektlash” tushunchasi an‘anaviy “yig‘uvchilik faoliyati” mazmunidan chiqib, muzey kolleksiyalarini ilmiy boshqarishning kompleks tizimi sifatida talqin etila boshlandi.

Muzey fondlarini samarali boshqarishning asosiy shartlaridan biri hujjatlashtirish va hisobga olish tizimining ilmiy asosda tashkil etilishidir. To‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan hujjatlashtirish tizimi eksponatlarning kelib chiqishi (provenance), tarixiy tavsifi, materiali, tayyorlanish texnikasi, muallifi, saqlanish holati, huquqiy maqomi va fond ichidagi harakati to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni tizimli ravishda qayd etishni ta‘minlaydi. Mazkur ma‘lumotlar kirim kitobi, ilmiy inventar kitobi, kataloglar hamda elektron axborot tizimlarida aks ettirilishi natijasida kolleksiyalarni ilmiy tadqiq etish, ekspozitsiyalarni shakllantirish va eksponatlarning xavfsizligini ta‘minlash imkoniyatlari sezilarli darajada kengayadi⁹.

Xalqaro muzey amaliyotida fondlarni hujjatlashtirish Xalqaro Muzeylar Kengashi (ICOM) tomonidan ishlab chiqilgan professional etik me‘yorlar va tavsiyalar asosida amalga oshiriladi. Xususan, ICOM Code of Ethics for Museums hujjatida muzey kolleksiyalarining kelib chiqishi, huquqiy maqomi, hisobga olinishi, saqlanishi va ulardan foydalanish jarayonlari to‘liq va ishonchli hujjatlashtirilishi zarurligi alohida ta‘kidlangan (ICOM, 2017). Mazkur tamoyillar muzey fondlarini boshqarishda shaffoflikni ta‘minlash hamda madaniy meros obyektlarini noqonuniy muomaladan himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, UNESCOning madaniy merosni muhofaza qilishga oid xalqaro konvensiyalari muzey fondlarini hujjatlashtirishni madaniy merosni asrashning asosiy vositalaridan biri sifatida e‘tirof etadi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali muzey kolleksiyalarining elektron nusxalarini yaratish, ularning ilmiy tavsiflarini standartlashtirish va xalqaro axborot almashinuvini yo‘lga qo‘yish

⁸ Тельчаров А.Д. Основы музейного дела. - Л – М: Омега, 2005.- С.187..

⁹ Управление музеям: практическое руководство. – Франция. ИКОМ. 2004. – 230 с.

madaniy merosni saqlashning zamonaviy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda muzey fondlarini boshqarishda xalqaro miqyosda CIDOC CRM (Conceptual Reference Model) modeli keng qo‘llanilmoqda. Ushbu model muzey predmetlari, tarixiy voqealar, shaxslar, joylar va ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni yagona semantik tizim asosida tavsiflash imkonini beradi. CIDOC CRM yordamida turli muzeylar va axborot tizimlarida yaratilgan ma‘lumotlar o‘zaro integratsiyalashadi hamda ilmiy tadqiqotlar uchun yagona axborot makoni shakllanadi.

Muzey fondlarini hujjatlashtirish va boshqarishda keng qo‘llanilayotgan yana bir muhim xalqaro standart Spectrum hisoblanadi. Ushbu standart kolleksiyalarni boshqarishning asosiy jarayonlarini, jumladan eksponatlarni qabul qilish, ro‘yxatga olish, inventarizatsiya qilish, joylashtirish, konservatsiya, harakatini nazorat qilish va raqamlashtirish bo‘yicha yagona metodik talablarni belgilaydi. Spectrum standartining amaliyotga joriy etilishi fondlarni boshqarish sifati va shaffofligini oshirish, hujjatlashtirishdagi xatolarni kamaytirish hamda muzey faoliyatini xalqaro talablarga moslashtirish imkonini beradi.

Raqamli transformatsiya sharoitida muzey fondlarini hujjatlashtirish jarayoni an‘anaviy qog‘oz hujjatlar bilan cheklanib qolmay, elektron kataloglar, raqamli ma‘lumotlar bazalari va bulutli axborot tizimlari orqali amalga oshirilmoqda. Natijada eksponatlar haqidagi ma‘lumotlardan masofadan turib foydalanish, kolleksiyalarni ilmiy tahlil qilish, sun‘iy intellekt va geoma‘lumotlar tizimlari yordamida yangi ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish imkoniyatlari kengaymoqda. Shu bois O‘zbekiston muzeylari faoliyatida ham fondlarni hujjatlashtirish va hisobga olish tizimini ICOM, UNESCO, CIDOC CRM hamda Spectrum standartlari asosida takomillashtirish dolzarb ilmiy va amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

Mazkur yondashuv muzey fondlarini boshqarish samaradorligini oshirish, madaniy meros obyektlarini ishonchli saqlash, ilmiy axborot almashinuvini rivojlantirish hamda milliy muzeylarning xalqaro axborot makoniga integratsiyalashuvini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Fondlardagi barcha muzey asarlarini hisobga olish tizimi XX asrning 20-30-yillarida shakllangan muzey boyliklarini ro‘yxatga olish tamoyillari asosida rivojlangan bo‘lib, mazkur tizim bugungi kunga qadar ayrim takomillashtirishlar bilan muzey amaliyotida qo‘llanib kelinmoqda. Shunga qaramay, an‘anaviy hisobga olish va saqlash tizimlaridan samarali foydalanilmasligi ayrim muzeylarda fond hujjatlarini yuritish hamda kolleksiyalarni boshqarish jarayonlarida muammolarni keltirib chiqarmoqda. Muzey boyliklarini to‘g‘ri ro‘yxatdan o‘tkazish va ularni huquqiy jihatdan rasmiylashtirish muzey faoliyatining eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli rivojlangan davlatlarda muzey fondlarini hisobga olish va boshqarish tizimlarini takomillashtirishga uzoq yillar davomida alohida e‘tibor qaratilgan.

Muzey fondlarini komplektlash zamonaviy muzeyshunoslik nazariyasi va amaliyotining murakkab hamda ko'p qirrali yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. XX asrning ikkinchi yarmigacha "muzey fondlarini komplektlash" tushunchasi ko'proq "yig'uvchilik faoliyati" bilan tenglashtirilgan bo'lsa, keyinchalik ushbu yondashuv ilmiy jihatdan qayta ko'rib chiqildi. Natijada yig'uvchilik muzey fondlarini komplektlashning tarkibiy qismi sifatida talqin qilinib, uni amalga oshirishning amaliy mexanizmi sifatida baholandi. Mazkur konseptual yondashuv muzey kolleksiyalarini shakllantirish, ilmiy asosda boyitish va tizimli boshqarishning yangi bosqichini boshlab berdi¹⁰.

Muzey fondlarini komplektlashning ilmiy konsepsiyasi muzeyning umumiy ilmiy konsepsiyasining tarkibiy qismi bo'lib, unda muzeyning ixtisoslashuvi, faoliyat yo'nalishi hamda muzeylar tizimidagi o'rnidan kelib chiqib, fondlarni shakllantirishning maqsadi, ustuvor yo'nalishlari, shakllari va metodlari belgilanadi. Mazkur konsepsiya asosida muzey fondlariga qabul qilinadigan predmetlarni tanlash mezonlari ishlab chiqiladi hamda kolleksiyalarni rivojlantirishning strategik yo'nalishlari aniqlanadi.

Ilmiy konsepsiya negizida muzey fondlarini komplektlash bo'yicha istiqbolli va joriy loyihalar ishlab chiqiladi. Bunday loyihalar odatda 5-10 yillik istiqbolni qamrab oluvchi strategik dasturlar yoki bir yillik joriy rejalar ko'rinishida tayyorlanadi. Komplektlash dasturlari fond va ekspozitsiya bo'limlari mutaxassislarining ilmiy asoslangan takliflari hamda muzeyning rivojlanish strategiyasiga muvofiq shakllantiriladi. Bunda mavjud resurslar, ilmiy ehtiyojlar va muzey oldida turgan dolzarb vazifalar o'zaro muvofiqlashtiriladi.

Zamonaviy muzeyshunoslikda komplektlashning uchta asosiy turi farqlanadi: sistematik, tematik va kompleks komplektlash.

Sistematik komplektlash bir turdagi muzey predmetlari bilan kolleksiyalarni muntazam ravishda to'ldirib borishga qaratilgan bo'lib, ilmiy va tipologik kolleksiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tematik komplektlash esa muayyan tarixiy voqea, davr yoki ilmiy mavzuni aks ettiruvchi turli tipdagi muzey predmetlarini aniqlash, yig'ish va ilmiy asosda hujjatlashtirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv tarixiy jarayonlar va madaniy hodisalarni kompleks tarzda yoritishga imkon beradi hamda tematik kolleksiyalarni shakllantirishning muhim omili hisoblanadi.

Kompleks komplektlash esa sistematik va tematik yondashuvlarning uyg'unlashgan shakli bo'lib, asosan kichik va o'rta hajmdagi muzeylarda qo'llaniladi. Mazkur usul muzey fondlarini har tomonlama boyitish va ularni ilmiy jihatdan mukammal shakllantirish imkonini yaratadi.

¹⁰ Музейное дело России / отв. ред. М.Е. Каулен; ред. И.М. Коссова, А.А. Сундиева. — М.: Издательство «БК», 2003. — 614 с.

Fondlarni samarali komplektlash jarayonida muzey mutaxassislari muzey ahamiyatiga ega bo'lishi mumkin bo'lgan predmetlar egalari bilan doimiy ilmiy hamkorlikni yo'lga qo'yadilar. Bunday hamkorlik kolleksionerlar, rassomlar, fotografchilar, xalq amaliy san'ati ustalari, dizaynerlar, ishlab chiqaruvchi korxonalar, antikvar savdo tashkilotlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari hamda oliy ta'lim muassasalari bilan amalga oshiriladi. Mazkur hamkorlik muzey kolleksiyalarini ilmiy asosda boyitish, noyob madaniy meros obyektlarini aniqlash va ularni muzey fondlariga jalb etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Muzey fondlarini komplektlash turli shakllarda amalga oshiriladi. Jumladan, davlat mablag'lari hisobidan kolleksiyalarni xarid qilish, yuridik va jismoniy shaxslarning hadya tariqasida topshirgan predmetlarini qabul qilish, boshqa muzeylar bilan dublikat materiallarni almashish, ilmiy buyurtmalar asosida maxsus eksponatlar tayyorlatish kabi usullar keng qo'llaniladi. Shuningdek, muzeyning komplektlash dasturiga muvofiq ilmiy ekspeditsiyalar, arxeologik, etnografik, tarixiy-maishiy va tabiiy-ilmiy tadqiqot safarlari tashkil etiladi. Bunday ekspeditsiyalar ko'pincha ilmiy muassasalar va boshqa muzeylar bilan hamkorlikda amalga oshiriladi hamda muzey fondlarini yangi ilmiy manbalar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Komplektlashning yana bir turi voqea yoki hodisa yuz berganidan so'ng bevosita amalga oshiriladi. Bunday komplektlash muhim siyosiy voqealar, yangi obyektlarning ochilish marosimlari, kongresslar, konferensiyalar va kengashlar jarayonida olib boriladigan to'plovchilik faoliyatini o'z ichiga oladi. Masalan, O'zbekiston tarixi davlat muzeyi fondlarida 1966-yilgi Toshkent zilzilasi oqibatlarini aks ettiruvchi fotomateriallar, 1999-yil fevral oyida sodir etilgan terrorchilik harakatlari natijasida yuzaga kelgan talafotlarni ifodalovchi fotohujjatlar hamda mustaqillik yillarida mamlakat erishgan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy yutuqlarni yorituvchi ekspozitsion materiallar mazkur yo'nalishdagi komplektlashning amaliy namunasi hisoblanadi.

Muzey fondlarini komplektlash jarayonida mutaxassislar turli ilmiy va tashkiliy muammolarga duch keladilar. Ayrim hollarda asosiy muammo muayyan tarixiy davrga oid noyob yodgorliklarni aniqlash va topish bilan bog'liq bo'lsa, boshqa holatlarda zamonaviy davrda yaratilayotgan ko'plab moddiy va nomoddiy madaniy meros obyektlari orasidan muzey ahamiyatiga ega bo'lgan namunalarni ilmiy mezonlar asosida tanlab olish dolzarb masalaga aylanadi.

Muzey predmetlarini tanlash tizimi umumiy va xususiy mezonlar majmuasiga asoslanadi. Umumiy mezonlar predmetning informativligi, reprezentativligi, attraktivligi hamda ekspressivligi kabi ilmiy tavsiflarini baholashni nazarda tutadi. Xususiy mezonlar esa kolleksiyaning ixtisoslashuvi, predmetning turi, ko'rinishi, funksional vazifasi va tarixiy manba sifatidagi xususiyatlarini hisobga oladi. Shu

bilan birga, predmetning yoshi, asl nusxaliligi, noyoblighi va tarixiy qiymati ham muhim baholash mezonlari hisoblanadi.

Predmetning muzey ahamiyatini aniqlash uchun uning yaratilish tarixi, tayyorlangan materiali, ishlab chiqarish texnologiyasi hamda autentikligini tasdiqlovchi belgilar chuqur o'rganilishi zarur. Bunday belgilar qatoriga yozuvlar, monogrammalar, emblema va tamg'alar, ishlab chiqaruvchi korxona belgilari, muallif imzolari, nashr belgilari hamda ekslibrislar kiradi. Mazkur identifikatsiya elementlari fondlarni ilmiy o'rganish jarayonida batafsil tahlil qilinadi, biroq komplektlash bosqichidayoq ularning dastlabki ekspertizasi amalga oshirilishi lozim.

Predmet bilan ishlashning dastlabki bosqichida uning uzoq muddat saqlanish imkoniyatini aniqlash maqsadida tayyorlangan materiali, fizik-kimyoviy xususiyatlari va konservatsiya holati baholanadi. Ayniqsa, zamonaviy davrga oid kolleksiyalarni komplektlash murakkab jarayon hisoblanadi, chunki ularni tanlash mezonlari tarixiy kolleksiyalarga nisbatan yetarli darajada shakllanmagan. Shu sababli muzey mutaxassislari ijtimoiy tadqiqotlar, ekspert baholash usullari hamda jamoatchilik fikrini o'rganish metodlaridan keng foydalanadilar.

Muzey fondlarini sifatli komplektlash yuqori malakali mutaxassislar faoliyatini talab etadi. Predmetning muzey qiymatini aniqlashda xatolarga yo'l qo'ymaslik maqsadida kollektiv ekspertiza o'tkaziladi. Ushbu ekspertiza fond-sotib olish komissiyasi yoki maxsus ekspert kengashi tomonidan amalga oshiriladi. Komissiya tarkibiga turli soha mutaxassislari, ekspozitsiya va fond bo'limlari xodimlari kiritiladi. Mazkur organ nafaqat predmetni muzey fondiga qabul qilish yoki xarid qilish to'g'risida qaror qabul qiladi, balki uni asosiy yoki ilmiy-yordamchi fond tarkibiga kiritish, fond ishining metodik masalalarini ko'rib chiqish hamda muzey kolleksiyalarini shakllantirishning ilmiy asoslarini belgilash bilan ham shug'ullanadi. Ekspert komissiyasi qarori bayonnoma bilan rasmiylashtiriladi hamda bosh saqlovchi tomonidan imzolanib, muzey direktori tomonidan tasdiqlanadi. Mazkur hujjat predmetning muzey fondiga qabul qilinishi va unga muzey predmeti maqomi berilishining huquqiy asosi hisoblanadi. Ayrim muzeylarda ushbu vazifalarni alohida fond komissiyasi va sotib olish komissiyasi amalga oshiradi. Muzey ahamiyatiga ega predmet fond tarkibiga qabul qilinishidan avval bir necha bosqichlardan iborat murakkab ilmiy va huquqiy jarayondan o'tadi. Ushbu jarayonning har bir bosqichi tegishli me'yoriy hujjatlar bilan rasmiylashtiriladi. Agar predmet yuridik yoki jismoniy shaxs tomonidan muzeyga topshirilgan bo'lsa, u dastlab vaqtinchalik saqlovga qabul qilinadi. Mazkur holat maxsus qabul qilish dalolatnomasi bilan rasmiylashtiriladi va hujjat predmet egasi hamda muzeyning mas'ul xodimi tomonidan imzolanadi. Keyinchalik ekspertiza natijalariga ko'ra predmetning muzey fondiga doimiy ravishda qabul qilinishi yoki egasiga qaytarilishi to'g'risida yakuniy qaror qabul qilinadi. Mazkur tartib muzey fondlarini shakllantirish jarayonining

huquqiy shaffofligi, ilmiy asoslanganligi va kolleksiyalar ishonchliligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Muzey fondlarini hisobga olish fond faoliyatining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning asosiy maqsadi muzey fondlari, muzey predmetlari va kolleksiyalari to'g'risidagi ilmiy ma'lumotlarni huquqiy jihatdan rasmiylashtirish hamda ularning saqlanishini ta'minlashdan iborat. Hisobga olish jarayoni uzluksiz davom etadigan faoliyat hisoblanadi, chunki muzey fondlari muntazam ravishda yangi eksponatlar bilan boyitilib boriladi, mavjud predmetlarning harakati nazorat qilinadi hamda ularning fizik holati doimiy monitoring ostida saqlanadi. Muzey predmetlarini hisobga olish, saqlash va ilmiy qayta ishlash ishlari amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar hamda muzey faoliyatini tartibga soluvchi davlat standartlari asosida amalga oshiriladi. Muzey fondlarini hisobga olish jarayonida turli hisob hujjatlari rasmiylashtiriladi. Mazkur hujjatlarda muzey predmetlari va kolleksiyalarining tarkibi, ularning fond bo'linmalariga qabul qilinishi, harakati hamda saqlanish tartibi to'g'risidagi ma'lumotlar aks ettiriladi. Hisob hujjatlarining aksariyati yuridik kuchga ega bo'lib, ular davlat hisob hujjatlari sifatida ro'yxatdan o'tkaziladi va doimiy saqlanishi ta'minlanadi. Bunday hujjatlar qatoriga qabul qilish dalolatnomalari, topshirish-qabul qilish dalolatnomalari, kirim kitobi hamda ilmiy inventarizatsiya kitoblari kiradi.

Muzey fondlarini davlat hisobiga olish ikki asosiy bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda muzeyga kelib tushgan predmetlarning birlamchi ro'yxatga olinishi amalga oshirilsa, ikkinchi bosqichda ularning ilmiy inventarizatsiyasi, ya'ni ilmiy ro'yxatdan o'tkazilishi bajariladi. Mazkur tartib predmetlarning ilmiy o'rganilganlik darajasini belgilash, ularning huquqiy maqomini mustahkamlash hamda muzey fondiga tegishliligini rasmiy tasdiqlash imkonini beradi.

Predmetlarni muzey fondiga qabul qilish bo'yicha dalolatnoma odatda uch nusxada rasmiylashtiriladi. Hujjat bosh saqlovchi (fond mudiri), predmetni vaqtincha saqlagan shaxs hamda uni moddiy javobgarlik asosida qabul qilgan mas'ul xodim tomonidan imzolanadi. Dalolatnoma fond-sotib olish komissiyasi qaroridan so'ng muzey direktori tomonidan tasdiqlanadi va muzey muhri bilan tasdiqlanib, yuridik kuchga ega hujjat sifatida rasmiylashtiriladi.

Qimmatbaho metallar, qimmatbaho toshlar, orden va medallar, shuningdek qurol-aslahalarni muzey fondiga qabul qilish maxsus normativ-huquqiy hujjatlar hamda alohida ekspertiza talablari asosida amalga oshiriladi. Bunday predmetlarni hisobga olish va saqlash jarayoni ularning moddiy va tarixiy qiymati yuqoriligi sababli alohida nazorat ostida olib boriladi.

Muzey predmetlari tegishli fond bo'linmalariga topshirilishidan avval birlamchi ro'yxatga olinadi. Mazkur bosqich orqali predmetning muzey fondiga tegishliligi huquqiy jihatdan mustahkamlanadi. Predmetlar muzeyning kirim kitobiga yoki ilmiy-

yordamchi fond materiallari hisob daftariga amaldagi yo'riqnomalarda belgilangan tartib asosida kiritiladi. Tabiiy-ilmiy muzeylarda esa tabiiy obyektlar uchun maxsus hisob daftarlari yuritiladi.

Muzeyga vaqtinchalik saqlash uchun qabul qilingan predmetlar alohida vaqtinchalik foydalanish kirim kitobida ro'yxatga olinadi. Ularning qabul qilinishi va egasiga qaytarilishi tegishli dalolatnomalar asosida amalga oshiriladi. Mazkur hujjatlar muzey direktorining buyrug'i asosida rasmiylashtirilib, fond bo'linmasi mudiri hamda moddiy javobgar shaxslar tomonidan imzolanadi.

Zamonaviy muzeyshunoslik amaliyotida fondlarni hisobga olish va hujjatlashtirish jarayonlari xalqaro standartlar, jumladan ICOM Museum Definition, CIDOC Documentation Standards, CIDOC CRM (ISO 21127) hamda Spectrum Collection Management Standard talablari bilan uyg'unlashtirilmoqda. Ushbu standartlar muzey predmetlarini identifikatsiya qilish, hujjatlashtirish, raqamlashtirish va fondlarni boshqarish jarayonlarini yagona metodologiya asosida tashkil etishga xizmat qiladi¹¹. Natijada muzey kolleksiyalarining ilmiy tavsifi, huquqiy maqomi va kelib chiqish tarixini ishonchli qayd etish, shuningdek ularning xalqaro axborot tizimlari bilan integratsiyasini ta'minlash imkoniyati kengaymoqda.

Muzey fondlarini hisobga olish tizimining zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirilishi nafaqat fondlarning ishonchli saqlanishini, balki ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish, kolleksiyalar to'g'risidagi ma'lumotlarning ochiqqligini ta'minlash hamda milliy madaniy merosni xalqaro ilmiy hamjamiyatga integratsiya qilishning muhim omili hisoblanadi. Shu bois fondlarni hisobga olish va hujjatlashtirish jarayonlarini xalqaro standartlar asosida modernizatsiya qilish bugungi muzeyshunoslikning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Saqlov tartibidagi davlat hujjati sifatida kirish kitobining asosiy maqsadi muzey predmetini muayyan tartib raqami ostida ro'yxatga olish, uning boshqa predmet bilan almashib ketishining oldini olish hamda yo'qolishi yoki o'g'irlanishi holatlarida uni tezkor aniqlash imkonini beruvchi qisqacha tavsifni rasmiylashtirishdan iborat. Kirish kitobi bo'yicha predmetga berilgan tartib raqami bir vaqtning o'zida muzeyga qabul qilish dalolatnomasida ham qayd etiladi hamda muzey shifri bilan birgalikda bevosita predmetning o'ziga tushiriladi. Masalan: O'zDSM, KK - 212504.

Bir turdagi predmetlar katta hajmda bir vaqtning o'zida muzeyga qabul qilingan taqdirda, ular kolleksion yoki dala ro'yxati asosida kirish kitobiga guruh tarzida qayd etilishiga ruxsat beriladi. Bunday hollarda predmetlar soni kirish kitobidagi tartib raqamlariga mos ravishda aks ettiriladi yoki kasr ko'rinishidagi tartib raqamlari bilan belgilanadi (masalan: KK-1110-1220 yoki KK-1110/1-110).

¹¹ Ноль Л.Я. Через тернии к Госкаталогу / Л.Я. Ноль. [Электронный ресурс]. - Режим доступа. - URL: <http://docplayer.ru/62213157-Cherez-ternii-kgoskatalogu-l-ya-nol.html>.

Biroq noyob va alohida ilmiy ahamiyatga ega bo'lgan predmetlar har doim individual tartibda ro'yxatga olinadi. Shuningdek, qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlardan tayyorlangan buyumlarni guruh holda hisobga olish amaldagi me'yoriy hujjatlar bilan taqiqlanadi. Shunday qilib, hisob birligi va saqlov birligi tushunchalari hisob hujjatlarida bitta raqam ostida ro'yxatdan o'tkazilgan predmetning yakka muzey predmeti yoki bir nechta predmetlardan iborat guruh sifatida e'tirof etilishini anglatadi.

Muzey predmetlarini kirim kitobida ro'yxatdan o'tkazish dala hujjatlari hamda qabul qilish dalolatnomasida qayd etilgan barcha ma'lumotlarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Predmetning tavsifi dastlabki atributsiya natijalari asosida tayyorlanadi. Kirim kitobida predmetning muzeyga kelib tushgan sanasi, kelib chiqish manbai, saqlanish holati, xarid qiymati (agar sotib olingan bo'lsa), kuzatuvchi hujjatlar, dalolatnoma raqami va tuzilgan sanasi to'liq ko'rsatiladi.

Kirim kitobi davlat hisobining muhim huquqiy hujjati sifatida yuritilishidan oldin belgilangan tartibda rasmiylashtiriladi. Bunda daftar sahifalari ketma-ket raqamlanadi, ikki joyidan teshilib, mustahkam ip bilan tikiladi, tugun qismi qog'oz bilan yopiladi yoki surg'uch bosiladi hamda muzey muhri bilan tasdiqlanadi. Hujjatlardagi barcha yozuvlar aniq va ravshan bo'lishi lozim. Unda tuzatishlar kiritilishiga, odatda, yo'l qo'yilmaydi. Agar ayrim xatolarni tuzatish zarurati tug'lsa, noto'g'ri va to'g'ri yozuvlar bir vaqtda aniq ko'rinib turishi shart. Kichik ahamiyatga ega bo'lgan tuzatishlar izohlar qismida maxsus qayd bilan tasdiqlanadi hamda muzey direktori, bosh saqlovchi, hisob bo'limi mudiri va predmet saqlovchisi tomonidan imzolaniib, muzey muhri bilan tasdiqlanadi.

Kirim kitobiga kiritiladigan muhim o'zgartirishlar esa faqat muzey direktori yoki uning ilmiy ishlar bo'yicha o'rinbosari, bosh saqlovchi va fond bo'linmasi mudiri tomonidan imzolangan maxsus dalolatnoma asosida amalga oshiriladi hamda birlamchi hisob uchun mas'ul shaxs tomonidan tasdiqlanadi. Birlamchi hisob hujjatlari doimiy saqlanishi lozim bo'lgan yuridik hujjatlar hisoblanadi. Ulardan foydalanish huquqi cheklangan bo'lib, faqat vakolatli shaxslar uchun ruxsat etiladi. Mazkur hujjatlardagi ma'lumotlar nafaqat muzey xodimlari, balki boshqa ilmiy muassasalar tadqiqotchilari uchun ham muhim axborot manbai hisoblanadi. Shu sababli birlamchi hisob bosqichidayoq kartoteka tizimi shakllantiriladi. An'anaviy kartochkali kartotekalar bilan bir qatorda, bugungi kunda elektron ma'lumotlar bazalari va raqamli kartotekalar keng qo'llanilmoqda. Hisob kartotekasi kirish kitobining axborot funksiyasini takrorlaydi. Undagi kartochkalar mazmunan kirish kitobidagi yozuvlarga mos bo'lib, tartib raqamlari ketma-ketligida joylashtiriladi. Vaqtincha saqlash uchun qabul qilingan predmetlar bo'yicha ham alohida kartotekalar tuziladi va ular kelib tushish manbalari bo'yicha tizimlashtiriladi.

Kirim kitobida ro'yxatdan o'tkazilgandan so'ng predmetlar moddiy javobgarlik asosida fond bo'linmalari saqlovchilariga dalolatnoma orqali topshiriladi. Shu bosqichdan boshlab muzey predmetlari hisobning ikkinchi bosqichi - ilmiy inventarizatsiya jarayonidan o'tadi. Mazkur bosqich muzey predmetlarini chuqur ilmiy o'rganish, tavsiflash va atributsiya qilishning asosiy shakli hisoblanadi hamda ilmiy inventar kitoblari orqali amalga oshiriladi¹².

Ilmiy inventar kitoblari ham davlat hisobining yuridik ahamiyatga ega hujjatlari sifatida kirish kitoblari singari belgilangan tartibda rasmiylashtiriladi. Inventar kitobiga predmetlar faqat individual tartibda va amaldagi yo'riqnomalarda belgilangan shakl asosida kiritiladi. Ilmiy inventar yozuvlari mutaxassis tomonidan predmetni chuqur ilmiy identifikatsiya qilish natijalariga asoslanadi. Unda predmetning aniq nomi, batafsil tavsifi, mavjud tamg'alari, monogrammalari, muallif imzolari, yozuvlari va boshqa identifikatsion belgilar to'liq qayd etiladi. Shuningdek, muallifi, yaratilgan va foydalanilgan davri, yaratilgan joyi, predmetning tarixi (provenansi), unga oid ilmiy nashrlar, tayyorlanish texnologiyasi, materiali, o'lchamlari, qimmatbaho metallar va toshlardan tayyorlangan buyumlar uchun og'irligi hamda saqlanish darajasi to'g'risidagi ma'lumotlar ham kiritiladi. Tegishli ustunlarda predmetning hisob belgisi, avvalgi inventar raqamlari (agar mavjud bo'lsa), fotonegativ yoki raqamli tasvir identifikatori, muzeyga kelib tushish usuli, kelib chiqish manbasi, bahosi va boshqa zarur rekvizitlar qayd etiladi. Muzey predmetlari ilmiy inventarizatsiya jarayonida asosiy fond tuzilishiga muvofiq tizimlashtiriladi. Shu bois har bir fond bo'linmasi muzeyda qabul qilingan ilmiy tasnif asosida bir nechta inventar kitoblariga ega bo'ladi. Masalan, tasviriy manbalar fondida rangtasvir, grafika va haykaltaroshlik asarlari alohida inventar kitoblarida hisobga olinadi. Har bir inventar kitobi o'zining maxsus indeksiga ega bo'lib, u predmetning muayyan fond bo'linmasiga mansubligini aniqlash imkonini beradi. Masalan, tasviriy manbalar bo'linmasi «T», rangtasvir guruhi esa «R» harfi bilan belgilanishi mumkin. Ilmiy inventarga kiritilgan har bir muzey predmetiga alohida inventar raqami beriladi. Ushbu raqam kirish kitobida ham, predmetning o'zida ham aks ettiriladi. Natijada har bir muzey predmeti ikki xil hisob raqamiga ega bo'ladi: kirim kitobi raqami va ilmiy inventar raqami. Bu esa muzey fondlarining hisobini yuritish, predmetlarning harakatini nazorat qilish hamda ularni ilmiy tadqiq etish jarayonlarida yuqori darajadagi aniqlik va ishonchlilikni ta'minlaydi.

Muzey predmetining to'liq hisob belgisi muzey shifri, kirim kitobi va ilmiy inventar raqamlaridan iborat yagona identifikatsiya kodini tashkil etadi. Masalan, O'zbekiston Davlat san'at muzeyi - DSM, Kirim kitobi - KK tarzida belgilanadi. Bunday identifikatsiya tizimi har bir muzey predmetining fond tarkibidagi o'rnini

¹² Брюшкова Л.П. Учет и проверка наличия музейных ценностей: методические рекомендации. - М.: Редакция журнала «Мир музея», 2006. - 36 с

aniq belgilash, uning harakatini nazorat qilish hamda ilmiy tadqiqotlar jarayonida tezkor aniqlash imkonini beradi. Hisob belgilarini predmetga tushirishda uning tashqi ko'rinishi va fizik yaxlitligiga zarar yetkazmaslik asosiy talab hisoblanadi. Belgilar predmetning tadqiqotchi va fond saqlovchisi uchun qulay ko'rinadigan, biroq ekspozitsion qimmatini buzmaydigan qismiga tushirilishi, yozuv esa o'chmaydigan va kimyoviy jihatdan barqaror bo'yoqlar yordamida amalga oshirilishi lozim. Jumladan, metall buyumlarda emal bo'yoqlardan, sopol va chinni buyumlarda esa maxsus tush yoki moy bo'yoqlardan foydalaniladi. Ayrim hollarda hisob belgisini bevosita predmet yuzasiga tushirishning imkoni bo'lmaydi. Bunday vaziyatlarda maxsus etiketka, inventar birkasi yoki osma yorliqlardan foydalaniladi. Ular predmetga osib qo'yiladi, tikiladi yoki maxsus mahkamlash vositalari yordamida biriktiriladi. Ushbu usul, ayniqsa, mato buyumlari, qurol-aslahalar, numizmatik kolleksiyalar va nozik materiallardan tayyorlangan eksponatlar uchun qo'llaniladi. Komplektni tashkil etuvchi predmetlar (masalan, servizlar, гарнитурлар, mebel to'plamlari va shunga o'xshash majmualar) ilmiy inventar kitobiga alohida inventar raqamlari ostida kiritiladi. Shu bilan birga, ularning yagona komplekt tarkibiga mansubligi tavsif qismida alohida qayd etiladi. Muallifi bir xil bo'lgan grafik albomlar, fotosuratlar to'plamlari, atlaslar va shunga o'xshash ko'p varaqli nashrlar bitta inventar raqami ostida hisobga olinadi, biroq har bir varaqqa kasr ko'rinishidagi alohida raqam beriladi.

Qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlardan tayyorlangan muzey predmetlari ilmiy inventarga faqat materialning asl ekanligini hamda aniq og'irligini tasdiqlovchi zargarlik ekspertizasi dalolatnomasi mavjud bo'lgan taqdirdagina kiritiladi. Mazkur turdagi predmetlar uchun umumiy inventardan tashqari maxsus inventar kitoblari ham yuritiladi. Shu sababli ular odatdagi muzey predmetlaridan farqli ravishda uch bosqichli hisob tizimiga ega bo'ladi.

Yozma manbalar va arxiv hujjatlari esa arxiv ishi bo'yicha amaldagi normativ hujjatlar asosida hisobga olinadi. Bunda hisob birligi sifatida arxiv fondlari, arxiv kolleksiyalari hamda saqlov birliklari qabul qilinadi. Arxiv fondlari ro'yxati yuridik maqomi jihatidan muzeylarning ilmiy inventarizatsiya kitoblariga tenglashtiriladi¹³.

Ilmiy inventar kitobiga yozuvlar dastlab tayyorlangan ilmiy tavsif kartochkalari asosida amalga oshiriladi. Ushbu kartochkalardagi barcha grafalar inventar kitobidagi ustunlarga to'liq mos kelishi lozim. Ilmiy tavsiflash jarayonida predmetning tarixiy, badiiy, texnologik va ilmiy xususiyatlari bosqichma-bosqich aniqlanadi hamda barcha muhim identifikatsion belgilar qayd etiladi. Inventar kitobiga kiritilishidan avval tayyorlangan ilmiy tavsif fond bo'limi mudiri, ilmiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari yoki bosh saqllovchi tomonidan qo'shimcha ekspertizadan o'tkaziladi va tasdiqlanadi. Ilmiy tadqiqotlarning chuqurlashuvi natijasida predmet haqidagi

¹³ Левтеева Л., Турсуналиев К. Музеология (Наука о музейном деле). - Ташкент: Ўзбекмузей, 2008. - С.82.

ma'lumotlar boyitilishi yoki aniqlashtirilishi mumkin. Bunday hollarda inventar hujjatlariga kiritiladigan barcha o'zgartirishlar kirish kitobiga tuzatish kiritish tartibiga muvofiq rasmiylashtiriladi.

Muzey predmetlarining ilmiy tavsif kartotekasi asosida inventar kartotekasi shakllantiriladi. Mazkur axborot tizimi inventar kitoblarining funksional davomi bo'lib, fondlarni ilmiy kataloglashtirishning asosiy manbasi vazifasini bajaradi. Bundan tashqari, predmetlarni tezkor aniqlash maqsadida topografik kartoteka hamda topografik ro'yxatlar tuziladi. Ularda har bir hisob birligining aniq saqlanish joyi ko'rsatiladi. Zaruratga qarab, ilmiy-yordamchi fond materiallari uchun ham alohida kartotekalar shakllantiriladi.

Zamonaviy muzey amaliyotida mazkur kartotekalar tobora elektron axborot tizimlariga integratsiya qilinmoqda. Xususan, CIDOC CRM semantik modeli va Spectrum kolleksiyalarni boshqarish standarti asosida yaratilayotgan raqamli kataloglar muzey predmetlari haqidagi barcha ma'lumotlarni yagona axborot maydonida boshqarish, ularni xalqaro ma'lumotlar bazalari bilan integratsiyalash hamda ilmiy almashinuvni ta'minlash imkonini bermoqda¹⁴.

Fondlarning axborot tizimi muzey faoliyatining deyarli barcha yo'nalishlarida muhim ahamiyat kasb etadi. U ekspozitsiyalarni shakllantirish, etiketajlar tayyorlash, ekskursiya va ma'ruzalar mazmunini ishlab chiqish, ilmiy tadqiqotlarda qiyosiy tahlillar o'tkazish hamda fondlarni rivojlantirish istiqbollari belgilashda asosiy axborot manbasi hisoblanadi. Shu bilan birga, ushbu ma'lumotlar bazasidan nafaqat muzey xodimlari, balki ilmiy muassasalar, oliy ta'lim tashkilotlari va turli soha mutaxassislari ham keng foydalanadilar.

Muzey fondlarining asosiy maqsadi muzey boyliklarini uzoq muddat saqlash, ularni tabiiy va antropogen omillar ta'sirida yemirilish, shikastlanish yoki yo'qolishdan ishonchli himoya qilish hamda ilmiy tadqiqotlar va ommaviy namoyish uchun zarur sharoitlarni yaratishdan iborat. Mazkur vazifalarni amalga oshirish fondlarni boshqarish tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Fondlarni saqlash jarayoni fond omborlari, ekspozitsiyalar, restavratsiya laboratoriyalari hamda predmetlarning muzey ichidagi va tashqarisidagi harakati davomida uzluksiz ravishda amalga oshiriladi. Muzey fondlarini saqlashning umumiy tamoyillari davlat me'yoriy hujjatlari, ICOM Code of Ethics for Museums, UNESCOning madaniy merosni muhofaza qilish bo'yicha konvensiyalari hamda Spectrum kolleksiyalarni boshqarish standartlari talablariga muvofiq tashkil etiladi. Shu bilan birga, har bir muzey fondining tarkibi, predmetlar soni, ularning fizik holati, saqlash sharoitlari va binoning texnik xususiyatlari turlicha bo'lganligi sababli

¹⁴ Никифорова А. А., Гумерова Г.А. Современные направления в развитии музейной деятельности /А.А. Никифорова, Г.А. Гумерова // Современное состояние и потенциал развития туризма в России : материалы научно-практической конференции, Омск, 26–27 ноября 2013 года / под общей редакцией Д. П. Маевского. – Омск: ФГБОУ ВПО «Омский государственный институт сервиса», 2013. С. 44-46.

har bir muzeyda ichki foydalanish uchun fondlarni saqlash bo'yicha maxsus yo'riqnomalar ishlab chiqiladi.

Xulosa qilib aytganda, muzey fondlarini hisobga olish, ilmiy inventarizatsiya qilish va saqlash tizimini mukammal o'zlashtirish zamonaviy muzeysunoslikning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Muzey fondlari milliy madaniy merosning ajralmas qismi bo'lib, ularni xalqaro standartlar asosida boshqarish, raqamlashtirish va ilmiy tavsiflash madaniy boyliklarning uzoq muddat saqlanishini, ulardan samarali foydalanishni hamda kelajak avlodlarga to'liq yetkazilishini ta'minlaydi. Shu bois fond faoliyatini ICOM, UNESCO, CIDOC CRM va Spectrum standartlari bilan uyg'unlashtirish O'zbekiston muzeylarida fond boshqaruvining zamonaviy modelini shakllantirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Тельчаров А.Д. Основы музейного дела. - Л - М: Омега, 2005.- С.187..
2. Управление музеем: практическое руководство. - Франция. ИКОМ. 2004. - 230 с.
3. Музейное дело России / отв. ред. М.Е. Каулен; ред. И.М. Коссова, А.А. Сундиева. - М.: Издательство «ВК», 2003. - 614 с.
4. Ноль Л.Я. Через тернии к Госкаталогу / Л.Я. Ноль. [Электронный ресурс]. - Режим доступа. - URL: <http://docplayer.ru/62213157-Cherez-ternii-kgoskatalogu-l-ya-nol.html>.
5. Брюшкова Л.П. Учет и проверка наличия музейных ценностей: методические рекомендации. - М.: Редакция журнала «Мир музея», 2006. - 36 с
6. Левтеева Л., Турсуналиев К. Музеология (Наука о музейном деле). - Ташкент: Ўзбекмузей, 2008.- С.82.
7. Никифорова А. А., Гумерова Г.А. Современные направления в развитии музейной деятельности /А.А. Никифорова, Г.А. Гумерова // Современное состояние и потенциал развития туризма в России : материалы научно-практической конференции, Омск, 26-27 ноября 2013 года / под общей редакцией Д. П. Маевского. - Омск: ФГБОУ ВПО «Омский государственный институт сервиса», 2013. С. 44-46.